

Bart D. Ehrman, *Journeys to Heaven and Hell: Tours of the Afterlife in the Early Christian Tradition*. New Haven: Yale University Press, 2022.

Knjiga američkoga povjesničara Barta Ehrmana *Journeys to Heaven and Hell: Tours of the Afterlife in the Early Christian Tradition* (“Putovanja u raj i pakao: Vodiči zagrobnoga života u ranokršćanskoj tradiciji”) predstavlja vrijedan doprinos temi koja, na takav način, do sada nije analizirana na engleskom govornom području.

U uvodu (str. 1–8) Ehrman katalogizira, počevši od Adolfa von Harnacka, najvažnije studije koje su se bavile tim fenomenom, ukazujući pri tom na nedostatak detaljnijih analiza antičkih narativa o putovanju u zagrobni život. Prvo poglavlje (str. 9–50) posvećeno je dvama najpoznatijim primjerima iz grčko–rimske provenijencije epskoga žanra: Homerova *Odiseja* i Vergilijeva *Eneida*. Tekstualnu analizu 11. poglavlja koje govori o Odisejevu spuštanju u podzemni svijet Ehrman započinje apostrofirajući narativnu funkciju toga teksta kojemu je i ishodište i središte bilo, kako to američki povjesničar objašnjava, povratak domu. Uostalom, jedini razlog zbog kojega Odisej ulazi u podzemni svijet jest kako bi, od slijepoga proroka Tiresija, saznao kako se uspješno vratiti svojoj obitelji. Jedna od temeljnih stvari Homerova opisa “zagrobnoga života” koju Ehrman naglašava nedostatak je bilo kakve stvarne egzistencije. Mrtvi žive u potpunoj tami bez snage, sjećanja, inteligencije ili govora — oni su, u suštini, samo sjene nekadašnjega života. Najjasnija je ilustracija takve stvarnosti Odisejev susret s majkom Antiklejom, koju tri puta pokušava zagrliti, ali, upravo zbog nedostatka bilo kakvoga života i supstancije, ne uspijeva. U analizi Vergilijeva opisa “zagrobnoga života” Ehrman ispravno upozorava na sasvim

drugačiji kontekst, udaljen otprilike sedam stoljeća od Homerova epa, karakteriziran drugačijim društveno–političkim okolnostima. Stoga i ne čudi da opis “zagrobnoga života” ondje sadržava jednu ključnu razliku: ideal vječne nagrade i života (Elizij) i kazne odnosno patnje (Tartar) jasno pozicioniran u kontekst života nakon smrti. Eneja saznaje o mnogima koji su, zbog različitih grijeha, osuđeni na vječnu patnju u Tartaru, koji glavni protagonist ovoga epa može vidjeti samo iz daljine. Sasvim je drugačija slika Elizija, u koji Eneja ulazi i svjedoči o vječnom blagoslovu i sreći koju uživaju samo oni najcjenjeniji pripadnici društva — ugledni pojedinci iz trojanske prošlosti poput Dardanusa. U zaključku poglavlja Ehrman apostrofira temeljnu sličnost između oba epa, koja, doduše na različite načine, naglašavaju da će život nakon smrti biti iznimno neugodan, ako ne za svakoga (Homer), onda za gotovo sve (Vergilije) — to ipak nije cilj kojemu treba težiti i to nije nada koju treba gajiti ili san kojemu treba vjerovati. Drugim riječima, Ehrman jasno ukazuje na specifičnost grčko–rimskih putovanja u “zagrobni život” koji se suštinski razlikuju od onih kršćanskih na koje se fokusirao u drugom poglavlju (str. 51–98). Ondje američki povjesničar kreće od židovskih narativnih primjera odlaska u “zagrobni život” (npr. Prva knjiga proroka Henoka koja opisuje dva Henokova putovanja) apostrofirajući apokaliptički karakter narativa u kojem je naglasak na eshatološkoj dimenziji i Sudnjem danu. Apokaliptički karakter Henokova putovanja najjasnije je vidljiv, objašnjava Ehrman, u krajnjem ishodištu: sveti Jeruzalem kao mjesto u kojem žive pravedni i Gehena (oskrnavljena dolina), koja pripada izopaćenim grešnicima i protivnicima Boga. Potom se Ehrman posvećuje dvama najpoznatijim ranokršćanskim tekstovima čiji je sadržaj tematski vezan uz topos puto-

vanja u “zagrobni život”: Petrovo otkrivenje i Pavlovo otkrivenje. Ehrman pokazuje da dočim “poganski” izvještaji (Homer i Vergilije) naglašavaju ovozemaljski život kao ključni odraz smisla i ishodišta, i židovski i ranokršćanski tekstovi o putovanju u “zagrobni život” fokusiraju se primarno na onozemaljsko. Osim toga, Ehrman ukazuje i na soteriološku otvorenost kršćanskih tekstova poput Petrova otkrivenja, koji, za razliku od onih “poganskih”, spasenje predstavljaju kao opciju omogućenu svima koji odluče živjeti u pravednosti prema Bogu i drugim ljudima. Osim toga, Ehrman u istom poglavlju razrađuje temeljne razlike između ta dva kršćanska teksta, od kojih posebno ističe drugačiji eshatološki i apokaliptički okvir koji oblikuje ta dva narativa te portret grešnika koje protagonisti upoznaju na svojem putovanju u “zagrobni život”. Obje te razlike američki povjesničar na adekvatan način povezuje sa specifičnim društveno-političkim okolnostima unutar kojih su ti tekstovi nastali.

Sljedeće je poglavlje (str. 99–143) Ehrman posvetio smislu i poruci koju su slali antički tekstovi o putovanju u “zagrobni život” naglašavajući kompleksnost i heterogenost sačuvanih izvora. Potom se američki povjesničar u četvrtom poglavlju (str. 144–176) posvećuje rukopisnoj tradiciji Petrova otkrivenja razmatrajući načine na koji su i razloge zbog kojih su pisari mijenjali određene dijelove teksta. U petom se poglavlju (str. 177–211) Ehrman ponovno vraća isključivo Petrovu evanđelju te gradi na već postojećoj teoriji o naknadnim izmjenama teksta u teološke svrhe kako bi se isti približio normativnomu vjerovanju tada rastuće “proto-pravovjerne”

Crkve. Konkretnije rečeno, izmijenjene dijelove teksta Ehrman vidi (i to nastoji argumentirati) kao plod pokušaja kasnijih pisara da pozicioniraju Petrovo otkrivenje unutar liste kanonskih knjiga. U suštini se peto poglavlje tematski idealno naslanja na argumente iznesene u prethodnom poglavlju o rukopisnoj tradiciji i izmjenama istoga teksta. U posljednjem se poglavlju (str. 212–233) američki povjesničar bavi toposom Kristova spuštanja u pakao, razmatrajući načelnu dihotomiju dvaju suprotstavljenih ideja: Kristova pobjeda nad svim zlim snagama u paklu i nužnost vječnih kazni za one koji se nisu željeli pokajati za vlastite grijeha i odbacivanje Boga. U tom se segmentu Ehrman posebno fokusira na rukopisnu tradiciju takvih književnih narativa i načine na koji su pisari nastojali pomiriti te dvije teološke maksime.

Sve u svemu, knjiga Barta Ehrmana predstavlja interesantnu analizu različitih aspekata književnih tekstova kojima je zajednička karakteristika putovanje u raj i pakao ili (u slučaju pretkršćanskih grčko-rimskih tekstova, u Podzemlje). Njegov je stil pisanja vrlo čitljiv, a struktura svakoga poglavlja jasno postavljena tako da i oni s vrlo malo predznanja mogu pratiti knjigu te iz nje izvući vrijedne zaključke i spoznaje. Usprkos čitljivom diskursu, Ehrman je (za sve one koji žele proniknuti dublje u ovu tematiku) ponudio dovoljno bibliografskih referencija. Premda ondje (statistički) dominiraju anglo-saksonske studije, Ehrman je za svako poglavlje ponudio i temeljne studije na njemačkom i francuskom jeziku, otvarajući time studentima i znanstvenicima širok prostor daljnega proučavanja te tematike.

Marko Marina